

FP: *Ezzel vége volt a...?*

PGY: Tulajdonképpen ilyen derűsen befejeződött, csak nagyon fáradtnak éreztem magam. És még arra emlékszem, hogy az álom végén azon gondolkoztam, hogy mindekképp ki kell dolgoznom technikákat a hallucináció lehetőségének a kizárására.

FP: *Es erre sor került, vagy elaludtál?*

PGY: Nem, az a furcsa, hogy... Nehéz megmondani, hogy végig ébren voltam-e. Nagyon sokszor felébredtem. Persze, az ember álmodhatja is ezt, és nekem egy alapvető álomtípusom, hogy a megszokott helyszínemen vagyok, és akár éjjel, akár nappal, egyszer csak elszabadul a pokol, és minden átváltozik. És az utolsó ilyen sziszegő fenyegetések idején biztos, hogy ébren voltam, mert valóban az utcán találtam magam, és elindultam sétálni, mert azt tudtam, hogy úgyse tudnék elaludni. Hát ennyi.

[LEVÉL A KIADÓNAK]*

Tisztelt Z.

Letelt az általam kért gondolkodási idő. Úgy döntöttem, hogy a Kiadó által kiharélt kötet közreadásához nem járulok hozzá. Könyvem átalatolt megférfiatlanított változata nem az én könyvem többé.

Döntésem indítéka nem merőben morális, hanem kifejezetten praktikus. Ezzel nem zárom ki, hogy hasonló esetekben tökéletesen elégséges motívum a diktátumokkal szembeni morális viszolygás. A Kiadó ugyanis nem kompromisszumot ajánlott fel, amire hajlok, és amit minden kultúrpolitikai vita természetes feloldásának tekintek, hanem minden érdemi magyarázat nélkül közölte kihagyandó verseim listáját s egyúttal azt is, hogy ez a szelekció nem képezheti vita tárgyát. Ez a körülmény egyedül is elegendő volna tehát ahhoz, hogy – ne berekesszem a tárgyalást, hanem tudomásul vegyem a tárgyalási hajlandóság hiányát a Kiadó részéről.

Van azonban ennek az esetnek egy véleményem szerint fontosabb vonatkozása. Az író munkaeszköze nem az írógépe, hanem a személyisége. Mivel írói mivoltomat nem a hivatalos kiadói politika toleráns T-jéből, hanem kizárólag tényleges írói tevékenységből eredeztetem, fontosabb számomra személyiségem (= munkaképességem) védelme, mint egy olyanfajta „jelenlét” a kulturális arénában, amelyről nem tudom teljes bizonyossággal megmondani, hogy tulajdonképpen ki is van „jelen”.

Álláspontom teljességgel személyes, nem tekintem senki számára paradigmának vagy erkölcsi mércének. Nem vagyok sértődött, és nem érzem magam „megbántva” a Kiadó részéről. Egyszerűen tudomásul veszem, hogy a Kiadó nem tudja elfogadni könyvemét úgy, ahogyan én azt megírtam, és arra kérem a Kiadót: vegye tudomásul, hogy én viszont azt nem tudom elfogadni, hogy a Kiadó az én nevem alatt jelentesse meg *saját* kötetét.

* Petri első két kötete a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg, és szerződése volt a harmadikra is, ez azonban végül, *ÖRÖKHÉTFŐ* címmel, szamizdatként jelent meg az AB Független Kiadónál 1981-ben. Ennek előzményeihez kapcsolódik ez a gépelt levélfogalmazvány. (*A szerk.*)

Balla Zsófia

PONTOSÍTÁS

Petri György emléke

Nem mesterem volt, hanem jó barátom.
Fél évig nála laktam – nem vele.
Ahol anális, képeit utálom –
de kápráztat versei veleje.

Bátor volt, ha büntetés járt ezért.
Majd bátor, ellökni a stallumot.
Pontosan tudta, költőként mit ér.
Bízott a korban – a kor elbukott.

Pap Mari nélkül nincs Petri talán:
végső vershez titok, sorsának ő a kódja.
A klasszikus formákban rúgkapál:

dühös félelmeit csodált szitkokba szórja.
Az ember magának hal meg csupán.
Bennünk füstölög megszázsorozódva.

Borisz Paszternak*

ESŐ

Petri Györgynek

Elakadt a gép, de versed celluloidja
tovább pereg, nem szakad.
Képeid markomba zárom
nagy titkosan, mint a gyermek
a szentjánosbogarat.

* helyett megkülönböztetett tisztelettel Tenigl-Takács László

Nem hívják cárok, szerelmek
fent a magányos öreget.
Csontokat és magzatokat
perceg, mint az óra, füstől,
kémléli az eget.

Többé borostánk se gondja,
belénk lapoz, pohárba tölt.
Fejébe szállunk, barátom,
pálinka-esők erednek,
és tántorog a föld.

Kováts Judit

ELTAGADVA, ELHALLGATVA

Szomorú pünkösdvasárnapunk van. Esik reggel óta, megállás nélkül. Egy rövid időre kitisztult ugyan az ég, utána azonban még sötétebb lett, mint volt. A felhők egymásba érnek, olyan vastagok és súlyosak, hogy majd leszakadnak. Ha egész nap esne, se szabadulnának meg a terhüktől. Százszor lestem ki az ablakon, mert ilyen időben nem és nem akarózott elindulni, aztán csak elővettem az esernyőt. Nem sokat ért, mire kiértem a temetőbe, eláztam alatta.

Hatvanöt év múltán emlékművet állítanak, ami, ha úgy veszem, szép dolog, a felirattal azonban lehetetlenség megbékélni. Azt vették rá, hogy „Feltámad néktek az igazság napja”. De kinek, kérdezem, hiszen nincs itt már senki, kilenc éve elvitték őket abba a nagy német katonai temetőbe, Budaörsre. Német lett mindből, pedig '44-ben válogatás nélkül temettük közös sírba őket. Ha nem parancsra temettünk, akkor sem különböztethettük volna meg a németet a magyartól, oroszról vagy romántól, mert azonosíthatatlanok voltak. Sokukon még ruha sem volt, és mivel legalább tíz napja feküdtek ideiglenesen elkaparva valahol, vagy heverték temetetlenül vízben, sárban szerte-szét, mire felszedték őket, oszlásnak indultak.

És mikor támad fel az igazság, ha erre a kőre hatvanöt év múltán csak a magyart voltak képesek felírni, a többi nemzetet meg elhallgatták? A németet is – pedig azt szívük szerint odaírták volna – csak azért, hogy az orosz és a románt ne kelljen megnevezniük. Elég volt annyit mondani annak az Erdélyből több évtizede áttelepült akárkinek, hogy ő románoknak meg oroszoknak nem hajlandó emlékművet állítani, az egyesületük harminc tagjából rögvest csatlakoztak hozzá huszonheten, és én hiába soroltam nekik, hogyan temettünk '44-ben, könnyedén túlléptek rajtam. Győzött, hatalmas többséggel, az örökkévaló magyarkodás.

A gárdisták is megjelentek. Jól időzítették magukat, az utolsó pillanatban érkeztek. A szervezők elkezdtek zizegni, mi legyen, aztán hagyták őket. Úgy állnak a szakadó esőben

az emlékmű szélénél a fekete egyenruhájukban, mint akik karót nyeltek. Azt hiszik, hogy hős magyar katonák előtt tisztelegnek, közben leng az árpádsávós zászlójuk az oroszok és a románok hűlt helye felett is. Ijesztően nevetségesek.

*

Ilyen idő volt akkor őszen is. Szünet nélkül esett, sáros, lucskos és nyirkos volt minden. A férfiak nagy részét kivitték a frontra, de a '24-es évfolyamot is sorozták már. Nem volt család, ahonnan ne hiányzott volna valaki, sőt, addigra annyian elestek, hogy az első hősi halottunk – a Márta ura – úgy tűnt, mintha nem is ebben, hanem az első háborúban maradt volna oda. Őt még az egész falu megsiratta. A templomban a tiszteletes maga elé tette a véres zsebkendőbe csavart karikagyűrűjét, amit a bajtársa hozott haza, és úgy mondta a gyászistentiszteletet. Az volt a temetése. A többinek csak a hírért vettük, vagy még azt sem.

A háború a messzeségből egyre közeledett felénk. Nyár végétől kezdtek el jönni a katonák. Folyamatosan jöttek, és sokan voltak. Házakhoz szállásolták be őket. Majd mindenhová, németeket, magyarokat vegyesen. Az összes szomszédunknál és nálunk is voltak. Kétfélegű házban laktunk, mihozzánk, az utcai szobába három magyart raktak be. Azon kívül, hogy a házunk feléből kiszorítottak bennünket, nem volt velük bajunk. Hozzánk egy ujjal nem nyúltak, egy rossz szót nem szóltak. Semmit el nem vittek, semmit el nem vettek, becsületesek voltak.

Október elején a szomszéd Gulyásékhoz egy sebesült németet hoztak. Láttam az autót, amivel érkeztek. Óvatosan emelték le róla, mégis annyira jajgatott, hogy áthalaltszott hozzánk. Gyakran jártam Gulyásékhoz, mert Eszti a barátném volt. Hívott másnap, hogy nézzem meg a németet, alszik. Beóvakodtam Eszttel a tisztaszobába, de egy szempillantás múlva ki is fordultam, a dunna alól kivilágító hamuszürke, beesett arc, nyitott száj, leesett áll annyira megrémített. Ennek a németnek még ma is pontosan tudom a nevét és a korát: Johann Munzertnek hívták, és harminckilenc éves volt.

Haslövést kapott, úgy ötven kilométernyire tőlünk sebesült meg. A sebesülésén felül, itt, a mi falunk alatt, baleset is érte: az ócska kövesút hídjánál ráborult egy lőszerszállító teherautó rakománya. Három napra rá, hogy behozták, meghalt. Eszti azt mondta, amikor magánál volt, mindvégig jajgatott. Azt, hogy végül is mi okozta a halálát, a haslövése vagy a baleset, nem lehetett tudni. Temetni a mi tiszteletesünk temette, református szertartás szerint, onnan Gulyáséktól. Nagyon szépen eltemette, németül mondta felette a Miatyánkot. A másik temetőben, a reformátusban, a tiszteletes úr néhány éve megfagyott fiatal felesége mögötti sorban lett a sírhelye. Ő volt az utolsó, aki rendes, tisztességes temetést kapott. Két hét múlva elért bennünket a front, és végképp megszűnt a normális élet. Mind a három pap elmenekült, nem volt többé se esketés, se keresztelés, se temetés hónapokig. Miközben haltak az emberek – katonák, civilek egyformán – az Úr vagy a háború, nem is tudom, hogy kinek az akaratából.

A német és a magyar katonák hat hétig voltak hozzánk beszállásolva. Ősszel már tudtuk, hogy elmennek, visszavonulnak a Tisza mögé, és tudtuk, hogy rögtön itt lesznek az oroszok. Nagyon rossz hírük volt. Úgy hallottuk, hogy gyilkolnak, rabolnak, a nőket gyalázzák. Amikor már biztos volt, hogy bejönnek, a németek hangszórós autóval járták a falut, és hirdették, hogy aki menekülni akar, elviszik Pestig. De hát ki menekülhetett? Csak az, akinek módja volt, akinek volt miből és hová mennie. Mi hogy hagyhattuk volna a szegénységünket? Hová mehettünk volna? Legfeljebb a temető oldalába, a homokbánya gödreibe vagy ki a határba.

Az oroszok nagyon gyorsan törtek előre. A németek péntek este még Dankóéknál gramofonoztak, szombaton meg már menniük kellett. A sietős, kapkodós visszavonulásban még arra sem maradt idejük, hogy a Széles rétet, ahonnan az oroszokat vártuk, elaknásiítsák. Hogy fedezzék a visszavonulást, a falu széléin – a malomnál, a nagy kanyarban, a római templomnál, a református temetőnél – néhány géppuskafészket és ágyút hagytak hátra, egyébként mind elmentek. Pár magyar katona – maroknyian, ha lehettek – őrizte még a magtárat, mert ott volt az élelmiszerraktárunk, és ott voltak a zsidók után maradt holmik is.

A bejövetel előtti napon híre kelt, hogy a magtárat másnap kilenc órakor fel fogják nyitni, ne jusson az ellenség kezére, ami benne van, legyen inkább a miénk. Már korán reggel óriási volt a tülekedés. Tolta, nyomta előre egymást a nép, fülsiketítően lármázott, de az a pár katona, aki itt maradt, egy darabig még tudta tartani a rendet. Eleinte valamiféle szervezettség is mutatkozott: néhány férfi az emelet és a földszint között láncba állt, és az ablakokon adogatta kifelé a dolgokat. Volt ott minden: a többkilós húskonzervtől kezdve a liszten, són, lekváron át az olyan kockakávéig, ami egybe volt préselve a cukorral. Minden, amiből szükségét szenvedtünk, és olyasmik is, amiket sose láttunk.

Amikor az utolsó katona is elment, elszabadult a pokol. Megindultak az emberek, nyomták, taposták, félrelökték egymást, átgázoltak, akin csak tudtak, és özönlöttek befelé. Ellepték a földszintet, a lépcsőt, az emeletet, és marták, ami a kezük ügyébe került. Egymást ölték a konzervért, cukorért, kávéért, a zsidók varrógépjéért, szőnyegéért, kabátjáért, és nem érdekelte őket, hogy az oroszok már a falu alatt vannak. A zsákokból a sárba borogatták a lisztet, borsót, lencsét, hogy legyen mibe rakni a zsákmányt, és a nagy zabrálásban meg sem hallották az egyre közeledő géppuskaropogást.

Első alkalommal nagyon hamar orosz kézre kerültünk. Pár órával azután, hogy a magyar katonák otthagyták a magtárat, itt voltak. Először a felderítők jöttek. Az ócska kövesúton, a malom felől. Édesanyám egy láda gyümölcssízzel tartott hazafelé a magtárból – a nagy tülekedésben csak annyi jutott neki –, amikor a kanyarban felbukkant a két lovas kozák. Szürke pufajka, prêmes sapka, csizma volt rajtuk, géppisztoly a vállukon. Az egyik a lekvárra mutatott, amit édesanyám rémulten odaadott neki. A kozák a géppisztolyt előrelelendítette, mire anyám elindult. Azok ketten mögötte lóháton, az egyik nyergében a lekvár. Amikor a házunk elé értek, az orosz anyámhoz hajolt, egy szó nélkül visszaadta neki a lekvárt, és továbbment.

Azonnal lementünk a bunkerbe. Nekünk nem volt, a Feketéékébe jártunk már korábban, a légiriadók alatt is. Egy üres telken kellett átmenni, tulajdonképpen csak pár méter és néhány perc volt az egész. Az a bunker úgy volt megcsinálva, hogy jó hosszan kellett lefelé menni benne, gerendákkal volt kitámasztva, és földpadkája is volt, amire le lehetett ülni. Nagy és hosszú volt, sokan elfértünk benne. A tetejét bécsi tökkel ültették be, ami októberre úgy befutotta, hogy semmi nem látszott belőle. Nem egyszer hallottuk a lovak patájának a dobogását a fejünk felett, olyankor összehúztuk magunkat, de azok soha nem torpantak meg egy pillanatra sem.

Az első orosz bejövetelkor csak egy éjszakát és egy napot töltöttünk a bunkerben, de egy örökkévalóságnak tűnt az is. Rettenetesen féltünk, még a jószágot megetetni se mertünk feljönni. Másnap csendesedett egy kicsit a harc, de még akkor is csak a férfiak merészkedtek fel, már ahol volt férfi. Szürkületkor aztán megjelent a bunker nyílásában egy orosz, tisztfélének látszott, és parancsba adta, hogy ki-ki menjen haza.

Oththon a verem ajtaját széthasogatva találtuk. A lakat a helyén volt, az ajtókeret azonban üresen tátongott. Fogalmam sincs egyébként, minek kellett azt nekünk becsukni, mert a gyümölcsízén kívül, amit anyánk a magtárból hozott, semmi más nem volt benne. A veremajtó semmiség volt, esett attól sokkal nagyobb kárunk is. Tizenkét libánk volt. A favágótőke körül, a sárban találtuk meg mind a tizenkettőnek a fejét. A tőke környékét beborította a vértől és sártól ázott, csomókba ragadt libatoll. Az ereszt alatt hat zsák morzsolt tengerit tartottunk, azt mindet kiborogatták a sárba, hogy tudják mibe rakni a jószágot. A tengerivel már semmit se lehetett kezdeni, odalett mind egy szemig. Akkor még nem tudtuk, milyen szerencsések vagyunk, amiért csak a jószágot és a terményt siratjuk.

Az oroszok túl gyorsan nyomultak előre, és túl hamar foglaltak el bennünket. Már itt voltak, miközben a hátuk mögül egyre csak özönlöttek a menekültek, az országút szekerekkel, talicskás, batyus népekkel volt tele. És a hátuk mögött ott voltak még azok az Erdélyből visszavonuló német meg magyar hadtestek is, amelyeknek elvágta a Tisza felé vezető útját. Azt mondták a hadviselt férfiak, akik értették a háborút, hogy mindkét hadsereg a Tiszához igyekezett, és ebben a nagy igyekezetükben itt, minálunk egymást kerítgették befelé. Ezért lettünk hadszíntér, ezért cseréltünk kétszer gazdát, és ezért kellett nekünk két orosz bejövetelt túlélnünk.

Először három napig voltunk orosz kézen. Tudtuk régóta, hogy elvesztettük a háborút, nem reméltünk semmit, nem bizakodtunk semmiben, nem hittünk a csodafegyverben, hiába butított bennünket a rádió. Mégis, három nap után, amikor a református templom tornyára kítűzték a fehér zászlót, és amikor ismét megláttuk a német meg a magyar katonákat, olyan örömmünk lett, hogy el se tudom mondani. Ha csak egy pillanatig is, de azt hittük, hogy számunkra befejeződött a háború, és megmenekültünk. Kint álltunk mind a kapuban, amikor vonultak befelé. Pizkosak voltak és tetvesek. Tudom, mert ezeket is hozzánk szállásolták. Egyáltalán ne örvendezzünk, mondták, mert a nyakukon vannak a ruszlik, pár nap, és itt lesznek megint.

A második orosz bejövetelt sokkal jobban megszenvedtük, mint az elsőt. Hét napon át, szünet nélkül kelepelték a géppuskák, dörögtek az ágyúk, visítottak a sztalinorgonák, robbantak az aknák, a kézigránátok, jöttek a repülő. Házról házra, utcáról utcára haladva tologatta egymást előre-hátra a két hadsereg, állóháború alakult ki közöttük. A bunkerekben, a föld alatt lapulva reszkettünk az életünkért. Nyomorúságunkban visszasírtuk a légiriadókat, amikor csak pár órát, de még az első bejövetelt is, amikor alig két napot voltunk lent. Kínlódtunk, az idő állt, alig volt ennyivalónk, a szükségünket se tudtuk végezni. Úgy éreztük, élve vagyunk eltemetve.

Tíz napig voltunk hadszíntér. Az alatt a tíz nap alatt tizenheten pusztultak el közülünk. Nem egyet az oroszok lőttek agyon, nem egyet repesz vagy gránát talált el, de olyan is volt, aki felakasztotta magát. Tizenhétnél biztosan többen voltak, nekem ennyiről volt tudomásom.

Ha úgy nézem, hogy az alatt a tíz nap alatt mi is százszor meghalhattunk volna, mégis megmaradtunk, akkor azt kell higgyem, az Úr gondot viselt reánk. Ha azonban Béniné, Miskolcziné vagy Salamon Jani jut az eszembe, akiket azért lőttek agyon az oroszok, mert védelmezték a lányukat, a feleségüket az erőszak ellen, aztán az öreg Molnárné, aki hetvenkét évesen azért akasztotta fel magát, mert öten mentek végig rajta, vagy a repesz találta kétéves Haloscsák Irénke, a négyéves Bukoviczki Anna és a tízéves Németh

Erzsike, akiknek azért kellett meghalni, mert rossz helyre születtek, és beleestek a tűzvonalba, akkor mégiscsak azt kérdezem: Hol volt az Úr? És hol volt, amikor Bakai Mihályt félig agyonverve, arccal lefelé ló farkához kötötték, majd vágóban húzták végig az úton, és a kacsaszatába fullasztották? Amikor a kereszt tövében Jakab András feleségét leteperték, a szoknyáját a nyakába húzták, a bugyiját letépték, miután pedig meggyalázták, a lába közé száraz fűcsomót dugtak, és még életében vagy már halálában – csak Ó a tudója – úgy verték szét a fejét, hogy szétnyílt a koponyája?

És hol volt az Úr, amikor mint a barmokat hajtottak bennünket – lányokat, asszonyokat, fiatalot, öreget egyformán – az országútról sarat kaparni, a döglött lovakat elásni, a Tiszához fáklát csavarni, hogy éjszaka is épülhessen az, amit a németek nappal lerombolnak. Hol volt, amikor az éjszaka közepén vertek ki az ágyunkból, és vittek „krumplit pucolni”, vagy amikor a két, szinte még siheder sztalinkatonája, géppisztolyt szegezve ránk, meztelenre vetkőztetett? Hogy engedhette, hogy szabad prédá legyünk, hogy éjjel-nappal hajkurásszanak bennünket, hogy a föld alatt, a bunkerben is ránk találjanak, és csak azért, mert nekik fegyverük van, kényükre-kedvükre megcselekedjék velünk mindazt, amit megcselekedtek?

*

Miután a front továbbment, megkezdődött, vagyis inkább folytatódott az űzött életünk. Lélegzethez sem juthattunk, elkezdtek jönni az orosz kommandótól a rendelések. Mint a jobbágykorban, folyton robotra hajtottak bennünket. Először fát vágni az erdőre. Volt, akit gyalog, volt, akit szekeresül. Hatalmas szálfákat fuvaroztattak velünk a Tiszára. Tengelyen, a kast leszerelve, a szálfákat keresztbe fektetve, úgy ötven kilométer távolságra. Tehenekkel meg ökrökkel, mert lova már senkinek sem volt, amit a németek meghagytak, azt elrekvirálták ők.

A halottakat is nekünk kellett eltakarítani. Igen, eltakarítani, mert nem lehet azt temetésnek nevezni, ahogy az végbement. A harcok alatt egyik félnek sem volt ideje rá. Szerteszét hevertek a lövészárkokban, a fedezékekben, bent a faluban, kint a határban. A legtöbbször a géppuskafészek és az ágyúk környékén, a Széles réten, a malomnál és a református temetőnél. Volt, akit időlegesen, nem túl mélyre, elföldeltek, volt, akinek megjelölték a sírhelyét, és volt, akiét nem. A többség azonban napok óta hevert a vízben, sárban temetetlenül, és ugyanúgy oszlásnak indult, mint az, akit csak úgy, minden nélkül földeltek el.

Mindenütt voltak. Átellenben, a tejes zsidó udvarán és a Tóth Laci portáján, azt se tudom, hányan. Öten-hatan biztosan, oroszok, németek egyformán. Aztán a szőlőkben, az erdőkben, a szántóföldeken, az ócska kövesút mentében. A Százkútban maradt egy kis tengerink töretlenül, alighogy csend lett, nagyapám kimerészkedett, mondván, az öreget nem bántják. Azzal jött vissza, hogy a mi mezsgyéinkben is van egy, víz áll szegényen.

A kommandó parancsára a bíró jelölte ki az embereket, de csak a fiatalabbakból és az öregebbekből választhatott, mert az erősebb férfiakat mind elvitték az erdőre. Egy ökrös szekeret is ki kellett állítani, az járta a falut és a határt, arra rakták fel a holttesteket. A kirendeltek között volt a mi Antink, a két Fekete fiú, Rácz Feri meg nem is tudom, kik még.

Állandóan esett, és nagy sár volt. Soha életemben nem láttam vigasztalanabbat annál a szekérnél, ahogy felbukkant a Széles rét felől, és a malomnál ráfordult a temető felé vezető útra. Az eső egy kis időre sem állt el, egyre csak szemerkélt és cseperkélt, szürke

és borús volt az egész világ. A két ökör a fejét leszegve, egykedvűen, lépésben húzta a terhet, és mi, ha akartuk, ha nem, a kas résein át pontosan láthattuk, mi lesz az emberből.

A temetővel szemben volt a szegényház, oda vitték a holttesteket. Lerakták, aztán fordultak. Nem egyszer, nem kétszer, sok napon át, egy hétig is. Harangod zsidó birtok volt, nagy dohánypajzákkal, a deportálások óta ezek üresen, elhagyatva álltak. A bírónan hozatott deszkát, és abból csináltatott az ácsokkal koporsókat. Egybe kettőnek-háromnak a maradványai is kerültek, volt, akinek csak a koponyája. Szertartás nem volt, nem is lehetett, a három papunk közül még egy sem tért vissza.

Először egy sír volt, egy hatalmas. Sokáig nyitva volt, egy idő után azonban megtelt. Ástak mellé egy másodikat. Azt még egy év múltán is felnyitották, mert még mindig került elő innen-onnan egy-egy holttest. Azok szinte már csak csontvázak voltak, a hullalé csepegett belőlük.

Hányan lehettek? Már akkor sem tudta volna megmondani senki. A bírónak nem kellett nyilvántartást vezetni róluk, mert katonák voltak, az egyházak sem anyakönyvezték őket, mert azon túl, hogy akkor a papok még vissza sem jöttek, a szovjet üldözte a vallást, de biztos, hogy sokan voltak, mert nagy harcok folytak a környékünkön. Abban is biztos vagyok, hogy nem szedtek össze mindenkit. Aki jeltelenül feküdt valahol, azt meg sem találták, elmentek mellette. Volt olyan is azonban, akit mi nem akartunk, hogy megtaláljanak, ezért hallgattunk róla.

Mint arról a magas rangú orosz tisztről, akit szekéren hoztak be a Vékony Gyuri bácsi udvarára az első bejövetelkor. Talán őrnagy volt, mintha egy csillag lett volna a válllapján. Aknaszilánk sebesítette meg, a lapockája alatt hatalmas vágás éktelenkedett, és tüdővérzése is volt. Ahogy emelték a szekérről lefelé, sugárban lövellt ki a száján a vér, beborította Gyuri bácsi szemét, arcát, nyakát. Az öreg sikoltott borzalmában. Az őrnagy menthetetlen volt, az oroszoknak pedig arra sem maradt idejük, hogy eltemessék, amikor feladták a falut, ott hagyták holtan az udvaron.

A két német motorbiciklivel érkezett. Átkutatták az orosz őrnagyot, a zubbonyáról letépték a széles, csillagos válllapot, betettek mindent a géppuskarakaszba, majd elhajtottak. A holttestet, akár az oroszok, ők is ott hagyták az udvaron. Gyuri bácsinak kezdenie kellett vele valamit. Kitalolta az istállóból a trágyahordó targoncát, mielőtt azonban feltette rá, belerúgott a fejébe. Így torolta meg az iszonyatot, amit az őt beborító embervér okozott. A fason innen, a kertje utolsó barázdájában temette el. A gödör nem volt túl mély, úgyhogy egy darab kerítésdeszkát is tett a holttestre, mielőtt elföldelte.

Amikor elrendelték a halottak összeszedését, hallgatott ő is és mindenki, aki tudott az őrnagyról, mert az orosz kommandó sohase hitte volna el, hogy a németek fosztották ki, de még azt sem, hogy a sebesülésébe halt bele.

Hallgattunk arról a két sztalinkatonájáról is, akik meztelenre vetkőztettek bennünket. Miután a húgomra és rám szegezték a géppisztolyt, észre sem vették, hogy az öcsénk a cimboráival a hátuk mögé kerül. A fiúk egy szempillantás alatt kiütötték a kezükből a fegyvert, mire azok menekülőre fogták. A mieink a temetőnél érték be őket, és az egész tárat beléjük eresztették. Az volt a szerencsénk, hogy az oroszok éppen akkor adták fel a falut, és már nem maradt idejük keresni őket. A halottaikat hátrahagyták, valószínűleg ezeket is betudták veszteségnek. Most is ott nyugszanak valahol a református temető árkában.

Amikor parancsba kaptuk a temetést, nem foglalkoztunk azzal, hányan vannak, és az sem érdekelt bennünket, ki milyen nemzetiségű. Eszünkbe sem jutott, hogy magyart, németet, orosz vagy román temetünk-e éppen, valamennyien szerencsétlen, oszlásnak indult hullák voltak a számunkra. A legtöbbjükön se csizma, se zubbony, de még ing sem volt, valamikor valakik leszdedték róluk. Kik csinálták, katonák vagy civilek, nem lehetett tudni, ha merszük volt, egyformán megcselekedték. A katonákat az sem tartotta vissza, hogy fosztogatásért halállal büntették őket.

Mindig akadtak olyanok, akik nem borzadtak semmitől. Nemcsak a katonák között, közöttünk is voltak, minek tagadni. A tejes zsidó és a Tóth Laci udvarán ideiglenesen elföldeltekről a mieink húzták le a csizmát meg a zubbonyt, még mielőtt a szekér odaért. A zsebüket kikotozták, ami érték volt náluk, elvették. Úgy hagyták ott, kifosztva, levetkőztetve őket, még csak le sem takarták a szerencsétleneket. Az egyiket tudom is, hogy ki volt. Rengeteg mindent összeharácsolt magának, utána meg kiment Amerikába.

Azért az is az igazsághoz tartozik, hogy jó néhányan katonacsizmában telettünk ki abban az évben, akkora volt a nincstelenség. Anti nekem is hozott egyet, megvolt vagy negyvennyolcas, de hordtam, mert nemhogy csizmám, még cipőm sem volt. Kitömtem az orrát ronggyal.

Nem voltunk rosszabbak másoknál. Másutt is kifosztották az őrizetlenül hagyott katonai raktárt, és ölték egymást az élelemért. Másutt is képesek voltak a zsákokból sárba borogatni a lisztet, csak hogy legyen a zsákmányt miben hazavinni. Másutt is rohantak a község házára a zsidók után maradt holmiból részesedni, és másutt is felvették a boltos Goldberger kabátját, a metsző Vinkler nadrágját, a tejes Icik alsóneműjét és a Löwinger Sára csecsebecsét. Másutt is akadtak olyanok, akik az oroszok mellé álltak, és akár azért, hogy magukat vagy valaki számukra kedveset mentsenek, akár azért, hogy valamiféle, addig sosem volt kiváltsághoz jussanak, megtettek olyat is, amit nem volt muszáj. És másutt is lehúzták a halott katonák lábáról a csizmát, leszdedték róluk az inget meg a zubbonyt, és magukra vették.

*

A kommunizmusban felszabadító, szovjet hősök lettek mindannyian. Sírjukat az iskolások minden április negyedikén megkoszorúzták, egészen addig, amíg az iskolaigazgatót a nagy ellenlábasa fel nem jelentette a pártbizottságon, hogy fasiszta német katonák sírjához hordja a gyerekeket. Annak ellenére, hogy huszonöt év múltán az elvtársakat már nem érdekelte, valójában kik is vannak odatemetve, az mégis zavarta őket, hogy nem csak szovjetek. Hosszú vizsgálódás után a kínos helyzetet végül is úgy oldották meg, hogy beszüntették a koszorúzást. Ezzel elhallgattak és feledésre ítélték mindenkit.

Ennek ellenére, ha máskor nem, halottak napján mindig égett gyertya azon a síron is. Nem azoknak a katonáknak gyújtottuk, akiket '44 őszén odatemetünk, azok nem igen jutottak az eszünkbe már. Nem foglalkoztunk azzal sem, hogy hivatalosan éppen szovjet vagy német sírként tartják nyilván, netalán hallgatnak róla. Ez volt az a hely, ahol azokra emlékeztünk, akik elestek valahol, de sose tudtuk meg, hol, mert eltűntnek nyilvánították őket, mint a mi Miklósunkat is. És ez volt az a hely számunkra, ahol eszünkbe jutott mindaz, ami velünk történt.

Soha nem beszéltünk róla. Még magunk között, a családban sem, mert jobb volt azt elfelejteni, mint felidézni. Egyébként sem volt kinek elmondani, mert aki velünk együtt átélte, az mindent tudott, aki meg nem, annak nem voltunk képesek beszélni róla.

Aztán, egy emberöltő múltán, nem volt kinek elmondani. Minden olyan régen történt, hogy nem érdekelt senkit. A megszállóink is hazamentek, és alig maradtunk már. Éppen ezért soha nem gondoltam volna, hogy annyi idő után ismét háborgatni fog a múlt.

*

Rögtön a háború után férjhez mentem. Alighogy megvolt az esküvő, az apósom váratlanul meghalt. A református temetőbe, a sebesült német katona mögé temettük. Attól fogva, amikor kimentem a temetőbe, mindig tettem virágot Johann Munzert sírjára, és gyomláltam, gereblyéztem az övét is. Egy fél évszázadon át. Ha nem láttam volna sebesülten, ha nem lettem volna ott a temetésén, akkor is kihúzgálom a dudvát a sírjáról, és viszek rá virágot. Semmi nem volt az nekem, mégis, amikor a húgom majd' ötven év múltán előállt azzal, hogy én már eleget gondoztam, ezentúl ő fogja, ráhagytam.

Nem sokkal ezután meghalt a sógorom. Majd' sóbálvánnyá váltam, amikor a temetésen megláttam a sírját, mert a német katonáénak a helyén tátongott a gödör. A szertartás után elővettem a húgomat: hogy tehetete? Ha ötven év telt is el, hogy tehetete? Ha a fejéről az írás réges-rég lekopott már, és ketten-hárman ha vagyunk, akik tudjuk, ki fekszik ott, akkor is, hogy tehetete? Hogy mondhatta a temetkezési vállalatnál, amikor rátemetést kért, hogy hozzátartozója nyugszik ott? Temetkezhetett volna száz másik helyre, miért pont ez kellett neki? Elintéztet annyival, hogy most már semmi közöm hozzá. Három év múlva meghalt ő is.

2000-ben, egy augusztusi napon érkeztek. A mikrobusznak német rendszáma volt. Négyen szálltak ki belőle, fiatal emberek voltak, úgy tudom, a Német Hadisír Szövetségtől. Német katonasírokat kerestek. A nagy temetőben lévő könnyen megtalálták, mert a bejáratnál, a jobb oldali parcella középső sorában, a legszélen van.

Előszedték a szerszámaikat: ásót, lapátot, zsákokat, és nekiláttak. Először lefényképezték a sírt eredeti állapotában, majd gondosan berajzolták a mappájukba a körülötte lévőket, a fejfákról pedig lemásolták a neveket. Kiemelték a tujafát és a kúszóborókát, aztán nekifogtak ásni. Német precizitással dolgoztak. Az exhumálás minden mozzanatát fényképezték és jegyzőkönyvezték. A csontokat sorba rakták, felcímkézték, majd zsákokba tették. Két napig voltak itt. Amikor végeztek, visszaállították az eredeti állapotot: a sírt felhantolták, a növényeket visszaültették rá, végül újra lefényképezték.

Huszonhárom katona földi maradványait exhumálták, így írta az újság. Mindössze három esetben találtak koponyát, azok is töredezetek voltak, egyébként csak különböző kar-, láb- és medencecsontokat. A csontokon kívül egy sisak, egy bakancs és egy ezüst karkötő került elő csupán. A karkötőbe három név volt gravírozva: Hans, Adam, Wilhelm.

Azt, hogy valójában hányan voltak, az exhumálás után sem lehetett biztosan tudni. Lehetek huszonhárom és még akárhányan, mert a koponyához hasonlóan bármely más csont is porrá válhatott ennyi idő alatt a temető agyagos, vizes talajában.

Tudtak Johann Munzertől. Tudták a nevét, mert be van jegyezve a református egyház anyakönyvébe, bárki megnézheti a parókián most is. A sírját azonban nem találták. Idős embereket kérdezgettek, de az az egy, aki rajtam kívül tudta az igazságot, nem mondta el nekik. Mert hogyan mondhatta volna el, hogy átellenben, a református temetőben – ahová most már nem temetkezik szinte senki – áll egy síremlék, rajta a húgom és a sógorom neve, és ott, alattuk megtalálható, ami Johann Munzertből ötvenhat év után maradt. Engem nem kerestek, nem kérdeztek.

Budaörsre vitték és három sírba újratemették őket. Mindet német katonaként. Ha tudják, hogy '44-ben együtt temettük a németet az oroszsal, a románnal, a magyarral, akkor se lehetett volna másképp. Mert hogyan választhatták volna szét a csontjaikat, ha ötvenhat évvel korábban mi sem tudtuk megkülönböztetni őket? És ha tudják, hogy ki melyik nációhoz tartozik, hová tették volna azt, aki nem az övék? Egyáltalán, minek kellett háborgatni őket, fel nem foghatom!

A fejfákra ismeretlen német katonát írtak, egy kivétellel. Mivel Johann Munzert a református temetőben nem találták, feltételezték, hogy '44-ben át lett temetve a többiekhez, a közös sírba. Az egyetlen személyes tárgyat, az ezüst karkötőt neki tulajdonították, a belegravírozott keresztnevekkel azonban nem tudván mit kezdeni, a nevét Johannról Hans Adam Wilhelm Munzertre cserélték.

Hogy ki nyugszik Hans Adam Wilhelm Munzert neve alatt a budaörsi német katonai temetőben, soha nem tudhatja meg senki. Az igazi Johann Munzert azonban ma is itt van, a mi református temetőnkben, a húgom és a sógorom alatt, engem pedig el se tudom mondani, mennyire nyomaszt, hogy miközben van neve és sírja annak az embernek, velem együtt el lesz temetve örökre.

Az igazságot már csak én tudom, a többiek mind elmentek. Nem ítélek meg senkit, és bennünket sem ítélhet meg senki semmiért. Mégis, ugyanaz a nyomasztó, rossz érzés fog el mindig, ha azokra az időkre és az enyéimre gondolok, mert részese és tanúja voltam mindennek, és én is közülük való vagyok.

Sajó László

GU'LAXYPAN

Bolondos önarckép. 1932. Ceruza

A tébolyda szabad udvarán
levegőzni idefektettek,
földübörgött Na'Conxypan,
hirtelen lett csend bennem.

És elhagytam Na'Conxypan,
pedig, jaj, nagyon vigyáztam
virágait – zajong, silány!
Most itt élek Gu'Laxypanban.

Na'Conxypan ott van Japán
és a Hold között, lebeg,
a Holdon túl Gu'Laxypan.
Itt nincsenek emberek.